

Els gironins de les Bases de Manresa

Josep Clara

En la llarga i inacabada història de les reivindicacions catalanistes que s'han proposat de reformar legítimament el model centralista i unitari de l'Estat espanyol sortit de la revolució liberal del segle passat, Barcelona ha estat sempre la gran protagonista, el motor de les mobilitzacions que s'han estès per tot el país, en major o menor intensitat, segons el grau d'integració social i de desenvolupament intern.

Així, com ja va succeir en els moviments del republicanisme federal del sexenni 1868-1874, en el projecte de constitució per a l'Estat català (1883), el Memorial de Greuges (1885) o en la celebració del Primer Congrés Catalanista (1880), en les deliberacions que a Manresa aprovaren les Bases per a la Constitució Regional Catalana del 1892 hi participaren els gironins. En aquestes pàgines ens limitarem a presentar els noms dels qui estaven més compromesos amb aquell moviment, a precisar quins sectors representaven i a valorar llur aportació directa a la discussió del document aprovat.

Els delegats

En la publicació de les deliberacions de l'assemblea de Manresa, convocada per la Unió Catalanista, hi trobem una llista de cap a 250 noms que corresponen als delegats que hi foren cridats a assistir-hi en representació de les diverses comarques i poblacions del Principat. És sabut que a l'hora de la veritat no hi assistí ni la meitat dels apuntats al llistat, però la relació serveix per aproximar-nos al component social i geogràfic dels homes vinculats al moviment catalanista de signe conservador i regionalista.

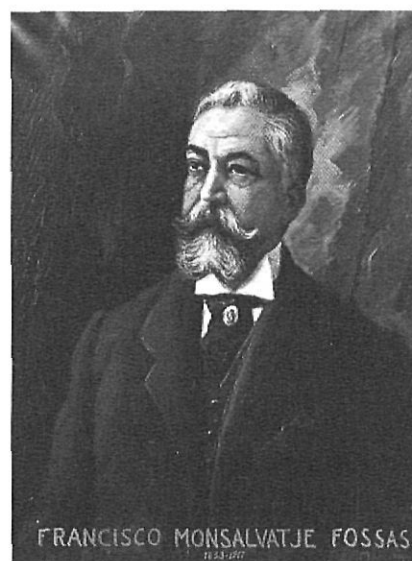
Les comarques de Girona —amb 43 delegats— superaren les de Lleida i Tarra-

gona, que en comptaren 38 i 33, respectivament. La resta, més de la meitat del conjunt, corresponia a les de Barcelona, que constituïa la força cabdal de la mobilització.

Dintre de les comarques gironines, el Baix Empordà i la Selva hi aportaren 8 representants. La Garrotxa i el Gironès n'hi tenien 7, l'Alt Empordà 6, la Cerdanya i el Ripollès 3, i el Pla de l'Estany 1. Xifres que assenyalen la màxima representació a les més dinàmiques i desenvolupades, i per contra, la mínima a les més aïllades per la geografia física i les comunicacions. El cas de Banyoles s'ha de posar, al nostre entendre, més en relació amb la poca superfície de la demarcació que no pas amb una posició antiliberal o tradicionalista, fet que en tot cas hauria servit per referir-se a la Garrotxa —afectada també per les terres muntanyoses—, però ja veiem que la comarca d'Olot va enviar una representació activa a Manresa. Cal recordar que a Olot existia un centre catalanista des del 1887.

Cal anotar, de tota manera, que no tots els representants d'un municipi o comarca residien en la població que representaven. Per posar uns exemples coneguts, Joaquim Riera i Bertran, representant qualificat de Girona, vivia a Barcelona des que el 1876 va esdevenir funcionari de la Diputació barcelonina; Emili Saguer, bé que originari de Maçanet de Cabrenys, era de fet notari de Girona; el marquès de Vallgornera, representant de Castelló d'Empúries, residia normalment a Olot...

Pel que fa a la procedència social dels representants, la composició del grup gironí no s'apartava de la tònica general del conjunt. Si comptem la professió dels delegats esmentada en primer lloc, obtenim dades indicatives: 9 propietaris, 7 advo-

Francesc Monsalvatge i Fossas

cats, 7 propietaris, 3 apotecaris, 3 comerciants, 3 fabricants, 3 metges, 2 mestres d'obres, 2 notaris, 1 banquer, 1 catedràtic, 1 cronista; i un darrer la professió del qual no consta.

Això permet de certificar que la base del moviment regionalista responia a la mentalitat d'uns sectors acomodats, de propietaris i professionals, que identificaven Catalunya amb les seves aspiracions —oblidaven les classes populars i no plantejaven la democratització de la política de la Restauració—, i que per això necessitaven un espai de poder polític per defensar els propis interessos econòmics i socials.

A nivell polític, el ventall d'opcions representades a Manresa pels delegats gironins es nodria fonamentalment de membres vinculats al moviment literari de la Renaixença (Botet, Bosch de la Trinxeria, Ferrer, Girbal, Riera...), de conservadors com Vayreda, Vallgornera, Saderra, Monsalvatge, Espona, que van passar del tradicionalisme o dels partits dinàstics al regionalisme. No hi havia ni obrers ni federals; hi mancava el que normalment hom coneix com a organitzacions d'esquerrers. Riera i Bertran, que durant el sexenni 1868-1874 havia defensat la línia republicana intransigent, el 1892 es presentava ell mateix com a regionalista de tota la vida.

Joaquim Riera i Bertran

Quatre veus

Joaquim Riera i Bertran, Martí Roger, Josep Torras i Josep Esquena van ser les quatre veus gironines que es van fer sentir en la defensa o la crítica de l'articulat del document que s'havia d'aprovar. Un cinquè, Joaquim Vayreda, industrial i artista-pintor d'Olot, figurà com a vocal de la Junta Permanent de l'entitat convocant i presidí una sessió.

Riera i Bertran encetà les deliberacions del primer dia bo i defensant la totalitat del projecte. Va sostenir que els partits polítics havien perdut eficàcia i credibilitat i que, en canvi, el projecte de les Bases representava una puresa d'aire, un moviment regenerador. Més enllà de la forma de govern, digué que era més important la vindicació de la pàtria; però deixà ben clar que no es tractava de voler «aislar a Catalunya del conjunt nacional de què forma gloriosa part integrant», és a dir, d'Espanya, sinó que Catalunya es governés ella mateixa i subordinant-se només en allò que podria atemptar a la sobirania de les altres regions.

En el decurs de la darrera sessió, una vegada aprovades les Bases, Riera tornà a parlar per condensar les impressions satisfactòries dels congregats. Va remarcar la prudència del document, la superació del dilema monarquia-república de cara a la

forma de govern i que els acords constituïen una doctrina clara i definida. Les seves paraules eren, doncs, ben allunyades de les que havia expressat l'any 1870 en forma versificada:

*Catalán, desde Felipe
sufres terribles azotes;
catalán, nutriendo reyes
nutrirás sólo opresores.*

Martí Roger presentà una esmena a la Base primera. Acabà la intervenció afirmant que considerava de gran importància «no transgir en res amb aquest modern absolutisme anomenat sistema parlamentari, que baix la careta de la llibertat s'ha fet amo de la majoria de les nacions i entra de ple en lo verdader sistema representatiu». Però, a precís del senyor Permanyer, finalment retirà l'esmena per no fonamentar discòrdies.

A la segona sessió va tenir novament la paraula per ratificar-se en les idees expressades anteriorment i per mostrar-se disconforme de les propostes exposades per Prat de la Riba referides a les Bases 8, 9 i 10. Roger estava preocupat pels conflictes entre els poders i es pronunciava per la incompatibilitat entre els funcionaris de cada poder i de la irrelecció temporal. Tanmateix, Prat de la Riba insistí en la necessitat de crear un poder moderador per dirigir i harmonitzar les relacions entre els diferents poders.

Josep Torras va ser l'encarregat de defensar la Base que inicialment era la setena i que feia referència al fet que Catalunya seria l'única sobirana del govern interior, que dictaria lliurement les lleis orgàniques i s'encarregaria de totes les atribucions que no corresponguessin al poder central. Amb aquestes atribucions —remarcava— «Catalunya, que al ésser més catalana no seria pas menos espanyola, podria aplicar sa activitat y sas aptituds a la satisfacció de sas necessitats, y nostres admirables institucions (...) serían com han estat sempre models per als demás pobles y la manifestació més patent y més clara de esperit pràctic, enérgich y pensador de nostra rassa».

Josep Esquena, finalment, presentà una esmena perquè el sometent no fos una força secundària per al sosteniment de l'ordre públic, sinó la base de l'exèrcit.

Els delegats gironins

Alt Empordà

Castelló d'Empúries: marquès de Vallgornera, hisendat.

Figueres: Josep M. Martí, hisendat.
Francesc Rovira, notari.

La Jonquera: Carles Bosch de la Trinxeria, hisendat.

Maçanet de Cabrenys: Emili Saguer i Olivert, notari.

Roses: Benet Falp, propietari.

Baix Empordà

La Bisbal: Ramon E. Bassegoda, metge.
Sebastià Pi, mestre d'obres.

Josep Torras i Sampol, advocat.
Calonge: Anton Reig, propietari.

Palafugell: Narcís Massas, apotecari.
Palamós: Martí Roger, advocat.

Sant Feliu de Guíxols: Pere Pascual, mestre d'obres.

Solíus: Joan Vicens i Puig, hisendat.

Cerdanya

Das: J. Pons, propietari.

Puigcerdà: Josep M. Martí, apotecari.
Miquel Salvador, hisendat i fabricant.

Garrotxa

Besalú: Josep Traver, propietari.

Maià de Montcal: Pau Casabona, propietari.

Montagut: Ramon Ferrusola, propietari.

Olot: Josep M. Basil, comerciant.

Josep Esquena, fabricant.

Francesc Monsalvatge, banquer.

Josep Saderra, advocat i propietari.

Gironès

Cassà de la Selva: Cosme Oliver, comerciant.

Girona: Joaquim Botet i Sisó, advocat.

Joaquim d'Espona, catedràtic.

Joan Bta. Ferrer, advocat.

Enric C. Girbal, cronista de Girona.

Joaquim Riera i Bertran, advocat i escriptor.

Llagostera: Jaume Coris, fabricant.

Pla de l'Estany

Banyoles: Ferran Perpinyà i Pujol, fabricant.

Ripollès

Camprodon: Gabriel Claret, comerciant.

Josep de Sitjar i de Carreu, hisendat.

Ripoll: Tomàs Raguer, apotecari.

Selva

Arbúcies: Miquel Pons, metge.

Blanes: Josep Cortils i Vieta, propietari.

Joan Garriga i Massó.

Breda: Esteve Casanovas i Ramió, hisendat.

Artur Osona, propietari.

Lloret de Mar: Josep Llobet, propietari.

Santa Coloma de Farners: Joan Mon, advocat.

Vidreres: Salvador Massa, metge.

Per acabar

A Manresa es van aplegar, en teoria, representants de les diverses regions de Catalunya, però la veu cantant del moviment regionalista va ser sobretot dels representants de Barcelona i Girona.

El ressò de l'esdeveniment a la premsa gironina de l'època, en canvi, no suscità un interès especial. Més aviat passà per alt. En aquest sentit és simptomàtic que la *Revista de Gerona* no en digués res, essenthi cridats homes com Girbal, Botet, etc. que n'eren els animadors. També és sorprenent que aquests homes publiquessin treballs en català a *La Renaixensa*, de Barcelona, i, en canvi, ho fessin majoritàriament en castellà a Girona. Però els fruits del programa de Manresa no van trigar a manifestar-se per un altre cantó: el 1894 fou fundat el Centre Catalanista de Girona i sa Comarca i *Lo Geronès* contribuï a divulgar la doctrina regionalista. La posterior fundació de la Lliga Regionalista n'aprofità bona part del treball realitzat.

Finalment, cal insistir en un fet: el catalanisme, en els seus orígens, va tenir unes formulacions plurals. Reduir-lo a les Bases de Manresa o al desenvolupament posterior de Prat de la Riba i la Lliga Regionalista és fer trampa.

Josep Clara és historiador

Bibliografia

- Bases per a la Constitució Regional Catalana*. Manresa, març de 1892. Vic, Eumo, 1991.
- CANAL, Jordi; CASACUBERTA, Margarida: «Conservadors i integristes a Olot a final del segle XIX. Un apropament a partir de l'anàlisi de la seva percepció de la crisi finisecular», dins *Vitrina*, 2 (1987) i pp. 61-70.
- GONZÁLEZ CASANOVA, J. A.: *Federalisme i Autonomia a Catalunya, 1868-1938*. Barcelona, Curial, 1974.
- Memorial de Greuges de 1760. Projecte de Constitució de l'Estat Català de 1883. Memorial de Greuges de 1885. Missatge a la Reina Regent de 1888. Bases de Manresa de 1892*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1990.
- VINYAS i COMAS, Joan: *Memòries d'un gironí*. Girona, Imp. Masó, 1932.

Les Bases en una novel·la inèdita de Joaquim Vayreda

Teresa Planagumà

Joaquim Vayreda i Vila moria el 31 d'octubre de 1894 (1). Dels articles publicats a la seva memòria, només el de Josep Berga i Boix fa esment de la seva faceta literària. (2) Una faceta que se li despertà tardanament si tenim en compte les paraules adreçades a Carles Pirozzini, el 24 de novembre de 1885, en què li diu, referint-se a un text que li envia, que no ha nascut per a escriptor (3).

Berga, en l'article suara esmentat, escriu: «penso que ningú no sap encara, ni sa mateixa família, una tecla que tocava admirablement. En Vayreda escrivia». No ens ha d'estranyar gens que Berga conegués aquesta activitat tan secretament portada per Vayreda. Ambdós havien mantingut una llarga i ferma amistat, que havia començat de joves quan havien coincidit a les classes de gramàtica que feia un frare ex-claustrat d'Olot, i una es-

treta col·laboració en quantitat de projectes de caràcter cultural i professional. Tant és així que en el manuscrit inèdit de les *Tres Generacions*, quan encara és un esborrany, ja trobem la petja de Berga. Aquest li corregeix paraules, li suggereix escenes i li'n comenta alguns fragments, i perquè en quedi constància escriu al començament de la novel·la, damunt del títol: «Croquis d'una novel·la per Joaquim Vayreda. Notes amb llàpít de Joseph Berga» (4).

Joaquim Vayreda havia publicat amb les inicials J.V. i V.V. alguns articles de caire polític als setmanaris *El Olotense* i *L'Olotí*, òrgans del Centre Catalanista (5). També havia transcrit en aquest darrer, el director del qual era el seu germà Marià, una llegenda popular titulada *L'Amor de les tres taronges* que, segons explica al final, una vella criada de la casa havia

L'últim capítol de "Tres generacions"

Després de vint-i-tres anys

El Casal dels marquesos de... presentava son aspecte senyorial primitiu gràcies a una entera i paulatina però assídua restauració. Sos finestralers gòtics i sa porta rodona a grans doelles donaven a l'edifici riquesa i majestat. La torre, que a un dels seus ànguls s'aixecava vella ensem que robusta, acabava de ser restaurada sa teulada a quatre vessants i posat un parallamps en sa punta piramidal. Tots

los detalls que s'observaven en l'edifici i en sos accessoris exteriors com també en les plantacions de fruits i arbolats descobrien un cap intel·ligent i una voluntat persistent que ho dirigia. L'aire del benestar i de la felicitat relativa es feia sentir per tot arreu.

Pujant per la ferrenya escalinata de pedra picada i traspasant un vast recibidor adornat amb antics i casi negres quadros a l'oli i una

contat a tres generacions de la família Vayreda durant les vetllades d'hivern a la vora del foc, i que li serveix per extreure algunes lliçons de conducta (6). Ja ací queda reflectida una de les idees que trobarem repetida en el seu pensament polític, afí al catalanisme conservador de la Unió Catalanista i que desenvoluparà al llarg de les *Tres Generacions*: que el món modern pugui oblidar i menysprear els consells i ensenyaments hereus de la tradició. Vayreda escriu: «quan un personatge es llança pel camins desconeguts sense tenir en compte els consells dels avantpassats gairebé segur que fracassarà». Aquesta màxima també la dirigeix als catalanistes, «aquells que treballen amb santa fe per nostra verdadera reconstitució, los quals logran son fi si no se separen de lo bon camí emprè» (7). En les *Tres Generacions* aquesta idea esdevé materialitzada en un llibre ja present en el primer capítol i personalitzada en la figura del fill de Clara, el nét de Jaume Andreu, que no apareix fins al darrer capítol. El llibre és el manual de conducta d'aquest. En ell hi apunta totes aquelles màximes i sentències, «filles de sa pròpia experiència» que li seran d'utilitat i ensenyament. El seu avi el va començar i el seu pare el continuà. Gràcies als consells i ensenyaments allí escrits, la seva filla Clara podrà reeixir d'unes desagradables si-

Joaquim Vayreda i Vila. (Dibuix de Miquel Blay)

dotzena de cadires de braços o de repòs s'entra-va en la gran i espaiosa sala de parets llises i senzilles, mes de sostre ricament artonat. Alguns retrats de família interrompien la blancor de les parets encalcinades, l'esperit d'un gran rellotge de campana donava fortes i acompassades batzegades dins d'una historiada caixa.

Tres dones vestides de negre treballaven juntes al peu d'un dels dos grans balcons que dominaven la campinya riallera i perfumada. Una nina de quinze anys amb trajo clar i de color indefinit donava la nota festiva i alegre del quadro. Un jove ben plantat i vestit sens afectacions ni petulàncies tenia en ses mans un llibre vell, manuscrit, ricament enquadernat de nou i gravades en la part principal de la coberta l'escut del marquesat de... semblava que acaba d'escriure quelcom en lo dit llibre. Aquest era l'aspecte que feia la vista la tarda del dia de... Ara manca saber qui són aquestos personatges. Alguns d'ells los coneixem ja. Són tres, tres viudes, los altres dos

joves són nous, pertanyen a la generació destinada a enterrar la nostra.

De les tres viudes la més vella és encara la marquesa que, aireferida d'un costat i sentada en sa cadira de braços amb rodes i cuidada com una planta delicada, empeny los anys cap a l'eternitat i passa una vellesa relativament més tranquil·la i dolça que els temps més florits de sa vida.

L'altra, demacrada, un poc estranyament vestida i que aparenta tenir més anys dels que realment té, és la Isabel, filla de la primera. Aquesta, després d'haver-li son marit Ernesto fet sofrir lo que humanament pot fer sofrir un marit a sa muller per efecte de ses dissipacions i calaverades, morí i la deixà viuda amb un fill a París. Sens recursos de cap mena, gastat son dot que amb [...] (1) li havia pagat son germà al liquidar llurs béns, perdut un plet en què demanava suplement de llegítima, plet que determinà per complet la renyina amb sa família, no li quedava més recurs que provar si treia algun partit dels cèlebres papers mullats de què tantes

bocades se feia Ernesto a l'arribar a Girona. Jove encara i amb esperit, determinà prendre aquestos papers, vendre lo poc que tenia de mobiliari, traslladar-se a Madrid i allí agenciarnos per anar vivint.

Posada a Madrid començà a rodar per oficines i ministeris i com sa figura era encara la d'una matrona distingida, no faltà qui es fixés amb ella. Un personatge d'alguna edat e influent, enterat de sa pretensió li brindà protecció, es féu càrrec dels paperots, mes com lo cas era difícil i llarg i era precís aprofitar oportunitats que no es presentaven sempre, li parà un pis, fins luxos, i li anà entregant quantitats a compte de lo que havia de venir, i de les visites que amb freqüència li feia a fi, segons deia ell, de reposar i sostreure's de les fatigues e imperinències de la vida de Madrid, que no poden aguantar-se sens una expansió i un desahogo.

En aquesta forma es passaren alguns anys, gosant la Isabel de certa fama i consideració ja que les recomanacions que per ses mans passa-

Croquis d'una novel·la per laqu' m' Vayreda.
 Notat ab l'hapit de Joseph Danga.

Ar. quadern

Tres Generacions
 (Novela plan general)

Capítol — I —

En Jaume Andreu, La Fecla

Se descriu en aquest capítol lo caracter físic y moral de aquest matrimoni (Notes per la descripció) Jaume Andreu nascut l'any 1790 ben la guerra contra els francesos l'any 1808, estiguer en lo silt de Girona. En la época de la descripció s'era l'any 1842. Tenia 52 anys, era alt, ben plantat y constitució robusta, ^{Jano} sanguínia, actiu y treballador, enemich acriu dels ^{Sanguí} basatans, des. viu de sení, enemich de teorías y amant dels fets practichs y positius. Catalá fins al moll dels ossos, de cor sencer y ^{gentes} honrat y esclau de sa paraula fins al buroisme. Crístia practich y catòlic practich en ipocrusias ni distincions de cap mena. Bon administrador de sos bens sens res pro-

ven solien ser ateses i despatxades favorablement. Mes com tot té fi en aquest món, una intriga que s'ignora portà a son protector al camp de l'honor i allí quedà travessat son front per una bala.

Perdut lo protector i desapareguts los papers tornà a morir l'estrella d'Isabel. Passà temps del modo que pogué, venent mobles i

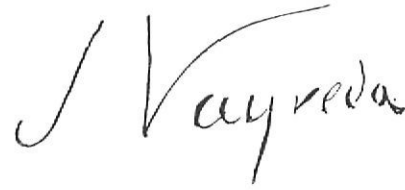
empenyant alaixes fins que son fill, malaltís de si, se posa més grave i al fi morí. Aquesta circumstància la posa en contacte d'una associació catòlica de beneficència i aquesta, després de catequizada i ella també arrepentida i desenganyada, procura la reconciliació amb sa família i aquí està, feta un modelo de bondat i estimada i atesa per Clara en tot i per tot.

La tercera és Clara, forta i robusta encara. Son marit seguí bé sos consells uns quants anys, mes paulatinament torna a visitar la ciutat a pesar de les reflexions de Clara. S'enreda amb política, entra amb qüestions electorals i conspiracions fins que tingué d'emigrar a França un quant temps. Per fi torna amb propòsits de fer bondat, mes los compromisos

tuacions i encaminar de nou la seva vida.

En el fill de Clara es conjuguen la tradició i la modernitat. És l'hereu d'un històric patrimoni i ha estat educat convenientment per al paper que li tocarà de fer. La seva mare li ha procurat desenrotllar les afeccions agrícoles, però també li ha fomentat les inclinacions artístiques, literàries i folklòriques que ja des de petit havia demostrat i que l'han posat en contacte amb el renaixement catalanista. Ell mateix ha fet enquadrar de nou el llibre esmentat i quan Vayreda ens el presenta en aquest darrer capítol, hi acaba d'escriure, ell també, les següents notes: «Acabo d'arribar de Manresa a on ha tingut lloc la primera assemblea catalanista per votar les bases d'una constitució regional catalana. He assistit en lo caràcter de representant d'aquesta comarca i amb gran harmonia i entusiasme tots los allí congregats havem plantat la bandera de la restauració catalana, Déu vulga que la mateixa benèfica influència que aquest llibre ha tingut per salvar lo casal de mos avis dels efectes perniciosos d'exòtiques influències, contribueca també a expulsar les mateixes de tota la terra, determinant aixís la salvació total de la pàtria».

La novel·la *Tres Generacions*, l'últim capítol de la qual transcrivim a continuació, és inèdita i inacabada. Berga en diu

un croquis. Consta de vint-i-cinc capítols, alguns força més desenvolupats que d'altres, i un preàmbul gràcies al qual podem datar-ne el seu inici. Vayreda la va començar a escriure l'any 1893 quan tenia cinquanta anys d'edat. L'acció transcorre entre els anys 1840 i 1869, i en aquest darrer capítol fa un salt endavant de vint-i-tres anys per, en forma de pinzellada breu o com si d'una fotografia fixa es tractés —recordem que Vayreda era pintor— presentar-nos a manera de desenllaç les trajectòries vitals de les tres generacions de la família des del 1869, reunides en un mateix espai i temps, la sala de la casa pairal, i amb el futur ple d'esperança, dipositat en la figura del nèt, l'home nou que sorgeix de l'entroncament entre la tradició i la modernitat i que uns anys més tard el seu germà Marià desenvoluparà en la novel·la *Sang Nova*.

Teresa Planagumà
és professora de català.

Notes

- (1) Aquest article és un fragment resumit de la comunicació que amb el mateix títol es presentarà al Congrés Internacional d'Història Catalana i la Restauració, en l'àmbit de moviments artístics i culturals, que se celebrarà a Manresa els dies 1, 2 i 3 de maig d'enguany.
- (2) Berga i Boix, Josep, «En Joaquim Vayreda». *L'Olotí*, núm. 364, 18 de novembre de 1894.
- (3) *La Renaixença*, núm. 3.019, 20 de desembre de 1885. Més endavant se'n féu una traducció al castellà per ser publicada al setmanari olotí *El Eco de la Montaña*, núm. 121, 21 d'octubre de 1894.
- (4) Volem agrair a la família Vayreda les facilitats de què disposem per consultar i treballar el material escrit de Joaquim Vayreda que es troba al seu arxiu.
- (5) En aquests mateixos setmanaris hi ha d'altres articles sense signar que per la seva temàtica creiem que podrien ser escrits per ell.
- (6) J.V. «L'Amor de les tres taronges». *L'Olotí*, núms. 108, 109 i 110, dies 12, 19 i 26 de gener de 1890.
- (7) Íb.

de partit pogueren més que les amonestacions de Clara i torna a lo mateix d'abans, amb alguns additaments encara pitjors: freqüentava molt una casa de joc. Per aquest temps s'empenya en que sa mare renunciés l'usufruit i li cedís l'administració. En això s'hi oposà decididament Clara i no podent-ho lograr transigí en que se li dongués una pensió. Amb aquesta començà a desprendre's de la família i passaven temporades sens saber a on parava. Per fi anà a Madrid embrollat amb la gresca política. Allí desempenya alguns càrrecs de poca importància i d'aquells que cobren la nòmina sens saber què han de fer. Morí d'una desgràcia segons escrigueren i digueren a Clara, mes en veritat fou un suïcidi. Sembla hi havia relació entre el desafió i mort del protector d'Isabel i el suïcidi de son germà, mes aquesta no ha volgut aclarir mai aquest punt. Sols ha dit que més d'una vegada havia enraonat amb son germà a Madrid.

I tornant ara amb la Clara. A aquesta no li vingueren de nou les recaigudes de son marit,

puix ja s'hi casà amb desconfiança respecte d'aquest punt i prengué sempre les precaucions degudes a fi de que los desvios de son marit no arrastressin més que sa persona sens entorpir son plan, que amb perfídia i constància seguia portant a feliç terme. A los dos fills, que aquests són lo jove i la nena que havem conegut, los hi donà una educació sòlida i senzilla, religiosa i literària. La nena ha passat tres anys en un col·legi i ara, al seu costat, se proposa acabar d'educar-la convenientment. Al fill ha procurat que sapigués bé lo que podia ser-li necessari per a desempenyar la missió que li estava encomanada i res més. Per alagar-lo ha procurat desenvolupar en ell les aficions agrícoles, ja que aquestes podien portar-li verdader profit, i com a passatemps ha fomentat també ses inclinacions artístiques, literàries i folklòriques a les que des de petit demostra afició; i aquestes l'han posat en contacte del renaixement catalanista, simpàtic també a Clara.

Lo llibre que tenia en ses mans a l'entrar

en la sala no era altre que lo d'en Jaume Andreu i sos avis, que havia fet enquadrar ajuntant l'escut de noblesa de son desgraciat pare. I la nota que en ell acabava d'escriure deia aixís:

Dia tants... Acabo d'arribar de Manresa a on ha tingut la primera assemblea catalanista per votar les bases d'una constitució regional catalana. He assistit en lo caràcter de representant d'aquesta comarca i amb gran harmonia i entusiasme tots los allí congregats havem plantat la bandera de la restauració catalana, Déu vulga que la mateixa benèfica influència que aquest llibre ha tingut per salvar lo casal de mos avis dels efectes perniciosos d'exòtiques influències, contribueca també a expulsar les mateixes de tota la terra, determinant aixís la salvació total de la pàtria.

FI

- (1) Paraula intel·ligible en el manuscrit per haver corregut la tinta.